MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

A. GERGELY, András
Ében és kerékpárkaland… / Ebony and bycicle adventure…
Eredeti közlés/Original publication:
2015, *MASZOL* (internet)
Elektronikus újraközlés/Electronic republication:
AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.527
Dátum/Date: 2015. augusztus / August 19.
Az elektronikus újraközlést előkészítette
/The electronic republication prepared by:
B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd
Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document
A. GERGELY, András: Ében és kerékpárkaland… / Ebony and bycicle adventure…, *AHU MATT*, 2015, **pp. 1–16. old.**, No. 000.000.527, http://afrikatudastar.hu
Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:
Interneten / on the internet
Megjegyzés / Note:
ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text
Kulcsszavak/Key words
Magyar Afrika-kutatás, a lengyel szerzők, Ryszard Kapuściński és Kazimierz Nowak könyve magyar fordításának ismertetése
// African studies in Hungary, reviews to Polish authors, Ryszard Kapuściński and Kazimierz Nowak's two books in Hungarian translation

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages
* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration
* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

ÉBEN ÉS KERÉKPÁRKALAND…

A. Gergely András

2015, *MASZOL* (internet)

„…könyvem nem Afrikáról szól, hanem néhány ottani emberről, találkozásainkról, a közösen eltöltött időről. Ez a földrész túlságosan nagy ahhoz, hogy le lehessen írni. Valóságos óceán, külön bolygó, sokszínű, hihetetlenül gazdag kozmosz. Csak nagy leegyszerűsítéssel, kényelemből mondjuk – Afrika. A valóságban, a földrajzi elnevezésen túl, Afrika nem létezik”.



Ryszard Kapuściński,[1] lengyel újságíró, riporter, író, történész, utazó és fotográfus, olykor még költő is – élete 75 évéből – igen sokat élt Afrikában:

[1] Ryszard Kapuściński – Pińsk, 1932. márc. 4. – Varsó, 2007. jan. 23.

„Először 1957-ben utaztam oda. Aztán, a következő negyven évben, ahányszor csak alkalmam nyílt rá – visszatértem. Sokat utaztam. Kerültem a hivatalos útvonalakat, palotákat, a fontos figurákat és a nagypolitikát. Szerettem viszont alkalmi teherautókon utazni, nomádokkal vándorolni a sivatagban, trópusi szavanna földműveseinél vendégeskedni. Életük keserves küszködés, kínszenvedés, amelyet megdöbbentő kitartással és derűvel viselnek el".

Meggyőző hangú, hiteles szavú, irodalmi ízléssel és arányokkal formált könyve – persze a korábbiak mellett – a világszerte legismertebb lengyelek körébe emelte, az *Ében*-t a 2000. év legjobb műveként értékelték, szerzőjét további irodalmi munkássága alapján Nobel-díjra ajánlották,[2] s egyike lett a fogalommá vált lengyel alkotóknak, egyike a legtöbb idegen nyelvre lefordított szerzőknek. Kitartó ellenzéki, makacs szószóló és Egon Erwin Kisch életművészetére vagy Robert Capa bevállalós cikázásaira emlékeztet leginkább életútja is. Bárhol az interneten seregnyi dicsérő, lelkes és alapos forrásközlést talál, akit közelebbről is érdekel személye, életművének egésze azonban biografikus monográfiáért kiált, nem lenne elegendő egy rövid könyvajánló-ismertető. Nemigen látta akadályát, hogy ha éppen Közép-Ázsiában, Japánban, Kubában, Kínában történik valami izgalmas, akkor ott akarjon lenni.

Mint a Lengyel Hírügynökség riportere ismerte persze a gyarmati elnyomás alól felszabadulni látszó, átrajzolt térképű új Afrika megannyi nagy nevét (Nkrumah, Kenyatta, Idi Amin, Hailé Sélassié), és klánok vagy éppen warlords-ok (helyi háborúkat kirobbantó gátlástalan bűnözők) körében is megfordult alkalmilag. De „Afrika-vírusát" igazából 1958-ban szerezte meg, amikor a *Politika* című hetilap munkatársaként megérkezett Accrába, Ghána fővárosába, mit sem sejtve arról, hogy soha többet nem tudja majd ténylegesen elhagyni ezt a kontinenst. Nem fizikai értelemben, hanem ahogyan a vírus hat: kötődésekkel, ismeretekkel, kalandokkal, afrikai kertek vagy sivatagok, kerületek vagy naplementék, emberek és kísértések, szokások és pusztulásra ítélő éghajlatok körébe illeszkedően.

---

[2] *The Emperor*, *The Soccer War*, *Shah of Shahs*, *A sahinsah*, *Utazások Hérodotosszal*, *D'une guerre l'autre*, *La guerre du foot et autres guerres et aventures*, *Impérium*, *Autoportret reportera,* *Golyózáporban Angola földjén, A császár, Futballháború,* stb. *Golyózáporban Angola földjén, A császár, Futballháború stb.*

Könyve a ghánai érkezéssel kezdődik, s huszonkilenc íráson, zengzetesen kimunkált esszén át vezet körbe a tájak, birodalmak, királyságok, államok, falvak, rablóháborúk, nemzeti felszabadulások, nemzeti parkok és kikötők, hullámlovaglás, kősivatagok és hóhatári túlélés, puccsok, piacok, homokviharok és barátságos emberek vidékein. Mi több, még a vendégségek, party-k, fogadások, éhezések, szűkölködések, lakomák és illatok, vadászatok és éhhalálok is részei ennek a kulinárisra meg társaságira hangolt Afrika-képnek. Kapuściński azonban jóval többet jár a másik oldalon, a túlélésre ébredők, a nélkülözők, tönkrementek, kifosztottak, könyörgők és koldulók, lerobbantak és reménytelenek, volt és jelenkori rabszolgák oldalán.

Nem titkolható a kérdés: mi *ében*? Mitől ez a címe, ha a kötet[3] címadó fogalma az elbeszélések között is alig fordul elő másként, mint egy-egy királyi trónus vagy esőerdői tájék faanyagaként…?

Úgy vélem, az ében itt nem pusztán a maszkok, faragványok, piaci vagy inkább múzeumi tárgyak minősége, hanem bizonyos tónusú szín, illat, értékállóság, szimbolikus remény az…! Olyasféle, ami nehéz, tömör, kemény, ellenálló, fényesen csillogó, nemes és ritka. S értéke mindig máshol van, mint ahol meglelik, akár ha hangszer, faragvány, maszk, edény, ékszerberakás vagy bútor-részlet. Máshol van, s máshová kerül, mint ahol egész fenségét létrehozó földrészének lakótömege él. Kitermelődik, piacra kerül, becsben marad, miközben éltető és érlelő közege csupán veszít kisajátított mibenlétével. Kitermelik (könyörtelen körülmények verejtékével), eladják (többnyire kényszerből és áron alul), mintegy „készséggel" megszabadulnak tőle, mint egy beteg rabszolgától, felrobbant kályhától vagy szétlőtt háztól, melyet Afrikában rendszerint nem építenek újjá. Míves kincs tehát, az ősi idők óta megkülönböztetett érték, körülvéve talmisággal, hamisítványokkal, elorzással, kényszerkivágással, a fekete földrész minden feketeségének intenzív és kegyetlen csökkentésével…

Nos, éppen ez Kapuściński fő témája, a reménytelen remény a gazdagság és túlélés, betegség és halál, barátság és viszály klánok határolta közegében arra, hogy mégis létezik türelmesebb megoldás, belátóbb élet, harmonikus életvezetés is, nem csak a kegyetlen sziklák, ördögi pókok és moszkitók, legyek és fertőzések, lázak és vírusok, szaharai szárazság és kősivatagi reménytelenség uralkodik a végtelenig, sakálok és varjak, kígyók és vízilovak, oroszlánok és krokodilok lakják be

[3] *Ében*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000, 309 oldal.

ezt a földrészt. Az ében talán látható ellenpontja a pusztulónak, rangja és kincse is a földrésznek…

„Afrika lakossága egy egész földrészt befedő, gigantikus, összefonódó, egymást keresztező háló, állandóan mozgásban, hullámzásban lévő, egyik helyen összetorlódó, másik helyen szétszóródó, gazdag szőttes, színes szőnyeg volt.

Ez a kényszerű mozgékonyság az oka, hogy Afrika belsejében nincsenek régi városok, olyan régiek, amilyenekkel Európában vagy a Közel-Keleten találkozhatunk, s amelyek ma is léteznének. És ugyanígy – megint csak Európával és Ázsiával ellentétben – nagyon sok nép (némelyek szerint az összes) olyan területen él manapság, ahol azelőtt sosem lakott.

Itt mindenki jövevény, mindenki máshonnan jött. A közös világuk Afrika, de a földrész határain belül évszázadokon át vándoroltak, változtatták helyüket (a kontinens különböző pontjain ez a folyamat még mindig tart). Innen származik ennek a civilizációnak a megdöbbentő jellegzetessége – az ideiglenesség, átmenetiség, az anyagi folytonosság hiánya".

Valóban, az ébenfekete, mely hosszú idő alatt lesz mívessé és kivételessé, szemben áll a már korántsem oly kivételes színességgel, vásári tarkasággal, választott cicomával, ál-nemzetekre erőszakolt határokkal, népcsoport-nemzetköziség hamis látszataival. Kisvallásokkal, apró hitekkel, természetvallással, boszorkányokkal és varázslókkal, orvosságos emberekkel és térítőkkel egészül ki az a hatalmi kör, mely itt a természettől remélt kegyességeket emberi időlegesség tárgyává teszi, és az új idő, a hatalmi–uralmi idő tárgyává is, a túlélést veszélyeztető időlegesség eszközévé vagy rabszolgájává. Kapuściński eleve az ellenkezőjéért küzd, megfigyel, leír, tudósít, hírré tesz, megérint, és tapasztalattá mintázza mindazt, amit láthatott. A vallásról, egy fa jelentéstartalmáról, valamely folyón átkelés vagy dzsungel-túra természeti veszélyeiről éppúgy, mint a fegyveres martalócok (gyakran gyerekek) primitív válaszairól, ha épp arról lenne szó, mi egy élet, mi egy kapcsolat, mit jelképez a partnerség, mi egy hír vagy egy jelentés diplomáciai és közösségi haszna, mi a maradvány a saját korai Afrika-tapasztalatából megmaradt népirtások, járványok, fertőzések, éhínségek, uralmi történésrendek belső örökségében, a posztgyarmati kor-

szak gyilkos vandalizmusaiban, háborúk és pusztítások vissza-visszatérő képleteiben.

Ha Okello hadi-marsall zanzibári hatalomátvételét, Doe elnök halálra kínzását, egy nigériai puccs néhány sorsdöntő napját vagy akár a dél-szudáni dinkák ellen folytatott etnopolitikai háború körülményeit jeleníti is meg, még nem válik haditudósítóvá… De megjelenít, szóvá tesz, s mindenütt az elszenvedők, az ártatlan többség, a táborokba hurcoltak helyzete, az özvegyen maradt nők sorsa, a gyermekek jövője és emberré érésük biztosítékai érdeklik, ezek futnak tolla alá, s találkoznak más fejezetekben a szívélyes fogadtatások, rokonsági ölelések, előzékeny barátságosságok, behízelgő vendéglátás eseményeivel.

Hasonlóképp tesz, mikor a másságok okára és velejáróira kérdez leírt példáiban:

„Az európai és afrikai embernek egészen más képzete van az időről, másként érzékeli, másként viszonyul hozzá. Az európai ember meggyőződése szerint az idő az emberen kívül, objektíve létezik, mérhető, és lineáris tulajdonságai vannak. Newton szerint az idő abszolút, vagyis az abszolút, igazi, matematikai idő önmagától múlik, természeténél fogva egyenletesen és függetlenül bármiféle külső tárgytól. Az európai ember az idő szolgájának érzi magát, függ tőle, alattvalója az időnek. Ahhoz, hogy létezzen és működjön, be kell tartania az idő kőkemény, sérthetetlen törvényeit, merev szabályait és előírásait. Be kell tartania a határidőket, dátumokat, napokat és órákat. Az idő fogaskerekei közt őrlődik, nem tud közülük kiszabadulni. Az idő ráerőszakolja az emberre a maga követelményeit, elvárásait és normáit. Az ember és az idő között megoldhatatlan konfliktus feszül, amely mindig az ember vereségével végződik – az idő megsemmisíti az embert.

Másként értelmezik az időt a helyiek, az afrikaiak. Számukra az idő sokkal lazább, nyitottabb, rugalmasabb, szubjektívebb kategória. Itt az ember van hatással az idő alakulására, annak múlására és ritmusára (természetesen az ősök és istenek jóváhagyásával cselekvő ember). Az idő egyenesen olyasvalami, amit az ember létrehozhat, mert pl. az idő létezése az eseményeken keresztül jut kifejezésre, az pedig, hogy egy esemény megtörténik vagy nem, az végül is az embertől függ. Ha két hadsereg nem vív ütközetet, az ütközetnek nincs létjogosultsága (vagyis az idő nem mutatja fel jelenlétét, nem fog létezni).

Az idő a mi cselekvésünk eredményeként jelenik meg, és eltűnik, ha félbeszakítjuk vagy egyáltalán el sem kezdjük. Olyan anyag, amely a mi hatásunkra bármikor feléledhet, de hibernálódik, sőt, a nemlét állapotába kerül, ha nem juttatunk neki az energiánkból. Az idő passzív és mindenek előtt embertől függő létező…".

Az embertől függő tényezők köre azonban épp oly széles, mint amilyen időtlen maga az afrikai múlt és az ősök velünk élő, házunk körül ólálkodó szellemeinek hagyománya, hite, kultusza. A Szerző mintegy ellene megy mindannak, ami Afrikát a közgondolkodásban, köznyelvben vagy világpolitikában is vadnak, veszélyesnek és sötétnek minősítené… Ha másképp nem is, a megtalált közösségek és kapcsolatok intimitásaiból származó vigasztaló szavakkal okvetlenül, akár ekképpen is:

„Néhány évvel ezelőtt Tanzánia mélyén, a Mikumi Nemzeti Parkban töltöttem ismerőseimmel a karácsonyt. Szép meleg, szélcsendes este volt. Egy tisztáson, a szabad ég alatt állt néhány asztal, rajtuk sült hal, rizs, paradicsom, pombe nevű helyi sör. Mindenütt gyertyák, mécsesek, petróleumlámpák égtek. Kellemes, laza hangulatban ültünk. Ahogyan az ilyen esetekben lenni szokott Afrikában, mindenki mesélt, tréfálkozott, nevetgélt. Voltak köztünk tanzániai miniszterek, voltak nagykövetek, tábornokok, törzsfőnökök. Már éjfél is elmúlt, amikor hirtelen úgy éreztem, hogy a megvilágított asztalok mögött kezdődő áthatolhatatlan sötétség hintázni, dübögni kezd. Minden nagyon gyorsan történt. A dübörgés erősödött, s hátunk mögül, az éjszaka sötétjéből előbukkant egy elefánt. Nem tudom, állt-e már olvasóim közül valaki szemtől szemben egy elefánttal, de nem állatkertben vagy cirkuszban, hanem afrikai őserdőben, ott, ahol az elefánt a világ veszedelmes ura. Láttára halálos félelem fogja el az embert. A csordájától elszakadt magányos elefánt gyakran valóságos ámokfutó, eszét vesztett vadállat, amely rátámad a falvakra, széttiporja a kunyhókat, megöli az embereket és állatokat.

Az elefánt valóban hatalmas; átható, kutató tekintete van, és hallgat. Nem tudjuk, mi játszódik le böhöm nagy fejében, mit tesz a következő pillanatban. Áll még egy kicsit, aztán elindul az asztalok között. Az asztaloknál halotti csönd, mindenki mozdulatlanul, a félelemtől dermedten ül. Nem szabad mozogni, nehogy feldühödjön az elefánt, mert gyors állat, nincs előle menekvés. Másfelől viszont, ha az

ember mozdulatlanul ül, kiteszi magát a támadásnak: a mázsás súlyú lábak halálra taposnak.

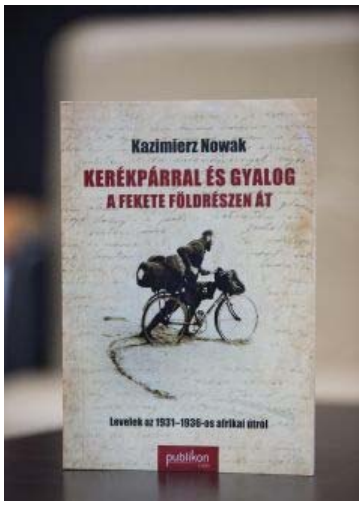
Az elefánt tehát föl-alá sétál, nézegeti a terített asztalokat, a fényeket, a megdermedt embereket. Látszik a mozgásán, fejének himbálódzásán, hogy ingadozik, nem tud dönteni. És így tart ez a végtelenségig, az örökkévalóságig. Egyszer csak elkapom az állat tekintetét. Komoly, súlyos pillantásokat vetett ránk, valamiféle mély, mozdulatlan szomorúság volt abban a nézésben.

Az elefánt végül, miután néhányszor körbejárta az asztalokat és a tisztást, otthagyott minket, eltűnt, beleolvadt a sötét éjszakába. Amikor abbamaradt a dübörgés, és a sötétség újra mozdulatlanná vált, a mellettem ülő tanzániaiak közül valaki megkérdezte: – Láttad? – Igen – válaszoltam még mindig dermedten –, egy elefánt volt. – Nem – mondta az illető. – Afrika Szelleme jelenik meg mindig elefánt alakjában. Mert az elefántot egyetlen állat sem képes legyőzni. Sem az oroszlán, sem a bivaly, sem a kígyó".

A huszonhét forradalom szemtanúja, tizenkét háborús front megfigyelője, világutazó, a riportázs műfajának világklasszis szinten megújítója, az *Ében* oldalain szinte mindig társaságban van; mikor milyenben, de ritkán egymaga (az *Autoportret reportera* kötetében, ahol az önreflexív irodalmi riportkészítés szakmai és személyiségi hátterét is kimerítően illusztrálja, nem is igen lehetett volna öninterjún túli választási útmutatása, hisz a riport eleve társas műfaj…). A kőkemény lengyel, aki még fenyegető vírusbetegségeit is leküzdötte, nem csupán a munkakörülmények feszüléseit és a relatíve gyakori kivégzésre ítéltséget ugyancsak…, nemzetközi rangúvá avatta az életközeli miliőben készülő élményleírást. Alig pár hónappal halála előtt, 2006 novemberében a Sorus Kiadó felkérésére érkezett Poznańba, ahol fölavatta *Kazimierz Nowak* emléktábláját. Azét a lengyelét, akinek Afrikából öt évnyi utazás során sokkal több baj és élmény, kaland és magány jutott – igaz, kevesebb háború és forradalom is.

Novak Afrika-vírusa sem volt kevésbé erős, mint Kapuścińskié, mert mint poznani kerékpáros levélkézbesítő, kinek első kalandja csak Rómáig vezet, de drótszamarán Magyarországon át Törökországig, majd (az akkor olasz uralom alatt élő Földközi-tengeri) észak-afrikai Tripolitániába is elkarikázik (1927). Ezek az „edzéstávok" érlelik régi álmát, hogy Afrikát északról délre átbringázza, s vissza más országokon át, de újra lengyel földig jusson. Kerekező és gyalogló kalandja

több mint tíz ezer fényképet és egy részletes útinaplót fogan, melyek most a hazai afrikanisztika kiváló pécsi műhelyében, a Publikon kiadónál jelentek meg tavaly.[4]



Nem véletlenül éppen Kapuściński avatta fel Nowak emléktábláját, hanem azon kevesek egyikeként és legkiválóbbjaként, akiknek lengyel földön Afrika iránti olthatatlan szenvedélye, vonzódása, mániája s nem utolsósorban emberfeletti teljesítménye is van. Ahogy a poznani emléktábla avatásán az akkor már módfelett híres-tekintélyes írófilosz Kapuscinski pátoszos lelkesültséggel megfogalmazta ezt:

„Kazimierz Nowak megérdemelné, hogy teljesítményét a lexikonok és enciklopédiák olyan Afrika-kutatóké mellett említsék, mint Stanley és Livingstone (…) Nem sokat fényképezték akkoriban Afrikát, az alkalomszerűen készült fotográfiák nagyon hivatalosak: törzsfőnököket, különleges ünnepségeket, Afrikába látogató fehéreket örökítettek meg. Kazimierz Nowak viszont a korabeli Afrika hétköznap-

[4] *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át. Levelek az 1931-1936-os afrikai útról*. Publikon, Pécs, 2014. 421 oldal. A lengyel eredeti levelekből és a fényképválogatásból az Olvasó benyomást szerezhet a kötet egészének hangulati tónusáról ezen a webcímen, még mielőtt a 40 ezer kilométernyi út nehézségeiről fogalmat alkothatna…
http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,138262,17514942,Podroznik__reporter__prehipster__Poznajcie_czlowieka_.html

jait kapta lencsevégre: megörökítette azt az Afrikát, amelyet ma már hiába keresnénk – egészen rendkívüli dokumentációt hagyott ránk".



A pátosz indokolt is (ilyenkor, és Nowak nem mindennapi kivételességet mutató attrakciója, hamar bekövetkezett halála és a műve iránti akkori érdektelenség egész nyűgje még inkább kiemeli), hogy ez a negyven ezer (!) kilométernél is hosszabb út arra szolgált Nowak számára, az egyik első legyen, aki fölfedezi az afrikai látványosságot, a hitelesség közvetlenségét, a kockázat örömét, az afrikai „ideiglenesség" megörökíthetőségét. Fényképeinek klasszikusan „régies" eredetisége, leíró hitelessége és elbeszélő részletessége izgalmas látvány annak, akit akár a turizmus, akár a kerékpározás művészete, akár a fotóművészet antropológiai igényű szavahihetősége vonzani képes.

Emberevők törzsi miliője, tuaregek barátságossága, egyiptomi fellahok fogadókészsége, sillukok, vatusszik, pigmeusok, busmanok, transwaali búrok, babingók, arandák és megannyi egyéb bennszülött nép ijedt vagy csodálkozó érdeklődése vette körül hősünket, aki Tripoliból indulva Szudánon, Belga-Kongón, Ruandán, Délnyugat-Afrikán, Angolán, Kongón és Francia Nyugat-Afrikán át kerekezett Algírig, főként maga az utazás és éppúgy a fotográfia mániájától hajtva, kamaszkorú kerékpárjával, sátrával és egy kisképes Contax géppel terhelten.

E magányos megszállottat arab (továbbá olasz, francia, angol és más törzsi) nyelvtudása is segítette Afrikában, de ezeknek kevesebb hasznát vette a malária, lepra, fekete láz, álomkór és más betegségek

vidékén, helyi törzsfőnökök vagy királyok kunyhójában/udvarában. Mint ahogy kerékpárját is sokszor inkább cipelnie kellett a líbiai homoksivatagon át, s ahogy nem vehette igénybe antilop-vadászat közben, vagy javítania kellett naponta a kerékcserével, tüskebalesettel fűszerezve… Dicsőséges erénye mindannak, amit véghezvitt, nem is csupán a mersz, a vállalás eltökéltsége, az áldozatvállalás parttalansága, vagy akár a fotók ezreinek korabeli sajtóba, napi- és hetilapokba, magazinokba, később nemzeti és néprajzi múzeumokba kerülése, hanem feltáró útjának Afrika-kutatási eredményei is impozánsak, melyek utóbb a krakkói Jagello Egyetem Földrajzi Intézetébe, Varsóba vagy a wroclawi Néprajzi Múzeumba kerültek, midőn előadások keretében elvitte és bemutatta eredeti anyagait, aprólékos leírásait, naplóját és kultúraközi megfigyeléseit. Sajnálatos hiányérzet maradt „beteljesületlen" életműve helyén, hisz egy évvel afrikai útjáról visszatérte után már Indiába és Délkelet-Ázsiába készült, de a malária sosem múló hatásával vegyes tüdőgyulladás 1937-ben végzett vele.

A Nowak-készítette képanyag alapkincs a folklorista, néprajzi gyűjtő és elemző megfigyelő számára, mégpedig kivételes mennyiségű és aprólékos feldolgozásra is esélyes hagyaték (háromszáz fotó egy kötetben már megjelent Poznanban, 2007-ben), melyben az afrikanisták szinte „bevett" attitűdje mutatkozik a leglátványosabban: fotók, melyeken Őnagyságom látható elejtett antiloppal vagy leopárddal, hősünk silluk harcosokkal ácsorog az idő múlásának rejtelmén gondolkodva, pásztornépek kunyhói előtt üldögél a Csád-tó környékén vagy a Felső-Nílus vidékén…, s így tovább. A Róla szóló emlékkiállítás[5] nyilván inkább ezeket emelte ki néhány tárgyi emlék mellett. Ugyanakkor Nowak hétköznapi életeseményeket is fényképezett: gazdálkodási módokat, lakótereket, csoportszokásokat, jelképeket, építkezési módokat örökített meg, s mindezeket tüzetes (vagy legalább magazinmellékletben roppant szórakoztató hatású) úti esszékkel és bölcsész–néprajzos–földrajzos élménybeszámolókkal tarkította írásban is. A bringás kalandozó tudósításai ma már múzeumi foglalkozások, szakmai közlemények, múzeumpedagógiai attrakciók, gyermekregények tárgyaivá lettek. Kalandos kötete (mindezidáig csak lengyelül) volt hozzáférhető (Rowerem i pieszo przez czarny ląd. Listy z podróży

[5] A Nowak fotóiból készült magyarországi bemutat(koz)ó kiállításnak 2011. január–március között a budapesti Lengyel Intézet adott helyet, kinek utóbb a kötet kiadatásában is főszerep jutott.

afrykańskiej z lat 1931–1936.),[6] de minthogy a fotók „egyetemesen érthetőnek" vélt nyelvén szól oldalainak java része, gazdag forrást jelenthet a vizuális közlésmódok, kutatói interpretációk és mindenekfölött az Afrika-megszállottak számára.

Nowak kötete nemcsak piaci kuriózumként, hanem a magyarországi és a kelet-európai afrikanisztika eddig sehogyan sem földolgozott vagy nyilvántartott újdonságaként szól meg most a számunkra. Nem véletlen ez sem, hiszen a Pécsi Tudományegyetem Afrikakutató Központjának és a kelet-európai afrikanisztikai forráskiadásnak lévén elsőrendű mai centruma, profiljába beleillik az útinapló, a kutatási beszámoló, a fotó és más ismeretközlő eszközök egyre gyarapodó kínálata. Vidító vakmerőségű, csodás elvarázsoltságú főszereplő, történeti hitelű helyszínek és körülmények – ez a meghatározó impresszió Nowak kötetében. S amikor Kapuściński irodalmi igényű szövegeivel vetjük össze, csak abban a látszatban tévedünk, hogy minden mindennel összehasonlítható.

Kapuściński modern „száguldó riporter"-i énje és Nowak kimódolt magánya nem egy napon említhetőek. A biztos bázisra visszavisszatérő kortárs tudósító „bevállalós" életstílusa, és a fasizálódó, munkanélküliséggel fenyegető Európa kortárs „munkamigránsa" nemcsak körülményeikben térnek el, hanem abban is, amit Kapuściński az elefánt-tantörténettel mesél el: Afrika Szelleme nem csupán legyőzhetetlen tekintélyű és félelmetes elefántként jelenik meg, sokkal inkább az elemi kiszolgáltatottság tradíciójaként, mely Nowak útjában lapról lapra és napról napra fokozott kihívásként van jelen. Kapuściński jelzi is egy gondolatfutamában (*Egy afrikai fa árnyékában*):

„Furcsa, de igaz, hogy az ember élete itt olyan múlékony és törékeny dologtól függ, mint az árnyék. Éppen ezért a fa, amely az árnyékot nyújtja, több, mint egyszerű fa – maga az élet. Ha villám csap a mangófába és elégeti azt, az embereknek nem lesz hova rejtőzniük az égető nap elől, nem lesz hol összegyűlniük. Ha nem tudnak gyűlésezni, nem tudnak fontos dolgokban dönteni, határozatot hozni. Legelsősorban is nem fogják tudni történelmüket mesélni, amelyet pedig csak a fa alatti esti beszélgetések szájhagyománya tart fenn. Így aztán ha-

[6] Részletesebben és képesebben: http://www.kazimierznowak.pl/afryka-kazika/

mar elvesztik a múltjukra vonatkozó tudást, emlékezetet. Múlt nélküli emberekké, vagyis senkikké válnak. Elvesztik azt, ami összetartotta őket, szétszóródnak, ki-ki magányosan megy, amerre lát. Csakhogy a magányosság elképzelhetetlen Afrikában, a magára maradt ember egy napot sem bír ki, halálra van ítélve. Ezért aztán, ha a villám szétszabdalja a fát, azok az emberek is elpusztulnak, akik az árnyékában éltek. Ezt állítja a mondás is: az ember nem éli túl a maga árnyékát".

Nowak egyszemélyes kalandja, „elképzelhetetlen magányossága" nemhogy egy napnál, de öt évnél tovább is kitartott! Az összemérhetetlenségek összehasonlításában ez a szép: az emberi teljesítmény mindig felülmúlhatja az objektív lehetetlenséget. Nowak esetében azt is bizonyítva: egy ember túlélheti a maga árnyékát. Ahogy naplójában s leveleiben az afrikai Tű-fok felé haladva mindig balról, majd hazafelé tartva mindig jobbról jövő hajnali napsütés azt biztosítja is. A nap, a hőingadozás, a rovarok, a szárazság elleni küzdés és a mentális ellenállás fő feladata Nowak földrésznyi túráját keményen reális túlélő kalandtúrává tették, s a végén már maga is erősen fohászkodik:

„Egyetlen angol sem képes felfogni, hogyan lehet valaki kedvtelésből utazó, hogy éveken keresztül tapossa a pedált csakis azért, hogy lásson és megismerjen. És még ők nevezik utazó nemzetnek magukat!" (399. oldal) …

„Ma a kikötőparancsnok vendége vagyok, és idegenek asztalánál, gyöngyöző kehely mellett, a késő éjszakába nyúlón arról az országról beszélünk majd, ahonnan a világ megismerésének vágya űzött el, és ahová gondolatban oly gyakran kívánkozom vissza. Egy dolgot nem ért senki: hogyan voltam képes egyedül, kerékpárral eljutni Kirenaikába, hogyan tettem meg ezt a négyezer kilométert úttalan sivatagi utakon. És lám, mégis itt vagyok, egészségesen és félelem nélkül állok itt, egy új határ kapujában. Egyiptom! Van valami varázslatos ebben a szóban, egyfajta titok bujkál benne. A halhatatlan Szfinx, a monumentális piramisok országa…, és a Nílusé, azé a hatalmas afrikai folyóé, melynek partján hamarosan felverem sátramat" (74. oldal).

„Nehéz volt, de kedélyes. Nem zsémbelt velem az életbe belefáradt Azzsi, nem ordibáltak folyton-folyvást a mindig éhes és szomjas dromedárok, nem kellett pásztorkodnom. Annak idején, halálosan fáradtan akár délutánonként is alhattam… úgy, mint otthon. De a francia Afrikában tilos kerékpárral átvágni a sivatagot! Rendelkezz bőséges

víztartalékokkal, bérelj állatokat és az életedet megkeserítő bennszülött szolgákat! Ezt nevezik „kormányzati gondoskodásnak” (399. oldal).

„Csupán itt, a tengerparti Algírban bukkanhatunk rá újra az aurópai civilizáció jellemzőire, és ezzel együtt a proletariátus civilizált nyomorára – nos, ez az, amitől elszoktam a távoli néger vidékeken. Orromban érzem a brise szállította Európa-illatot, ám ebben a pillanatban valahogy mégsem örülök a győzelemnek, annak, hogy kétszer is átjutottam egész Afrikán a Tipoli – Fokváros – Algír útvonalon. Lélekben arra vágyom, hogy megint tegnap legyen. Álmodozom a vadonok és puszták csendje után, az egyenlítői erdő és a sivatag varázsa után – a világ után, melyet magam mögött hagytam. E vágy olyan erővel kerít hatalmába, hogy teljes akaratommal kell ellenállnom, nehogy engedjek a csábításnak… /…/ Úgy bizony! Teljes öt év telt el… Igen hosszú idő, de most, amikor az elmúlt évekre gondolok, kurta álomnak tűnik csupán. Egy álomnak a dzsungelről, a sivatagról, a szabadságról… és ha nem lenne a több ezer Afrikában készített fénykép, talán el is hinném, hogy csupán egy csodás álom volt. Egy álom. Lám, isten megsegített, sikerült ezt az álmot végigálmodnom. Kitárul előttem az alkonyati fényben vöröslő Földközi-tenger jajongó hullámainak tájképe. Talán hamarosan átkelek ezen a vörös vízen,, és öt év után újra lengyel földet látok majd. Telet és havat… Ó, én most már tudom, milyen tündöklő szépségű is a lengyel hó…” (418–419. oldal).

Az ében és a lengyel hó. Két utazó, két tudósító, két életvitel és létfelfogás, két hírvivő a huszadik századból. Két „szabadulóművész”, kicsit eltérő korszakban és hőfokon, de mindketten a fekete földrész Szellemét vagy szellemeit keresve, fölfedezve és megjelenítve. Két „vidéki” lengyel, akik a mások által talán sosem is látott világok hírhozóivá lesznek, szociális érzékenységgel és túlélőképességgel bizonyítják folytonosan a kibocsátó környezet másságát, a „sorstalanság” más útjait, az átérző képesség felelősségét s az Afrika-álom valódiságát is. Kapuściński egyenesen Poléziából, a két világháború közötti Lengyelország legszegényebb és legtudatlanabb vidékéről érkezik, környezetében fehéroroszok, zsidók és lengyelek – utóbbiak a németek idejében deportáltak is –, gyermekéveiben félelmek, éhezés, háborús sodrás…

Nowak ekkor már nem is él. Az ő 1897-es születése a Kárpátok lábainál Stryj városkában, poznani letelepedése és megélhetési lehetet-

lensége is a legvadabb európai misszionáriusi szerep vállalását segítik megérlelődni – majd meg is valósítani. Két tiszteletbeli afrikai lengyel, akiknek sikerült Afrika Szellemével találkozni és túlélni, szóban vagy képben megörökíteni azt… Nem valamiféle „szimpla utazók", nemzetközi kalandorok Ők, hanem életfogytig elköteleződött utazók. Idegenek, akiknek sikerült helybelivé is válni. Hagyatékuk ma már európai közkincs, munkásságuk magyarítása pedig méltó hódolat mind a lengyel, mind az afrikai kultúrák elismertetése céljával.